

*Небрат В.В.,
д.е.н., зав. відділу екон. історії,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»,
м. Київ*

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК ОСНОВА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Розглянуто взаємозв'язок розвитку підприємництва та конкурентоспроможності національної економіки. Розкрито суть деформації інституту підприємництва у вітчизняному господарстві. Обґрунтовано необхідність інституційної реконструкції та розвитку інноваційного змісту і соціальної спрямованості підприємництва.

***Ключові слова:** підприємництво, національна економіка, зовнішня торгівля, конкурентоспроможність, історична траєкторія, інституційні чинники, інноваційна діяльність, деформація інститутів.*

За сучасних умов посилення турбулентності світогосподарської системи та агресивності зовнішньоекономічного середовища зростають виклики, що постають перед національними господарствами. Нові тенденції у розвитку міжнародних економічних відносин обумовлені домінуванням транснаціонального капіталу, постіндустріальними формами мобільності ресурсів і фінансизацією глобальної економіки. Відбувається переосмислення пріоритетів та чинників економічного розвитку, ролі національних держав у його забезпеченні, співвідношенні принципів економічної свободи та захисту національних інтересів, значенні міжнародних економічних інституцій і механізмів у забезпеченні ефективної взаємодії та досягненні економічних і соціальних результатів.

Фокусом економічної політики нової адміністрації США проголошено захист американських виробників. Попри популізм епатажних заяв Д. Трампа, його програма спрямована на активацію внутрішньої енергії американського суспільства задля реіндустріалізації економіки. Втрата великої кількості робочих місць, зростання імпорту, погіршення торгового балансу зумовили переорієнтацію від політики вільної торгівлі та глобалізації до протекціоністських заходів з метою повернення виробництва до Америки, зростання зайнятості, збільшення інвестицій в освіту, інфраструктуру, технології, податкові зміни, що має призвести до розширення виробництва, зростання внутрішнього ринку, збільшення ВВП, покращення добробуту рядових американців. Зміна зовнішньоторговельної політики світового лідера позначиться на становищі та перспективах інших країн, зокрема, Китаю, який активно

просуває власні регіональні ініціативи, в тому числі проект Шовкового шляху, що становить інтерес для України. Пекін має намір організувати зустріч для обговорення стратегії «Економічного поясу Шовкового шляху», який би охопив 65 країн та простягнувся через південно-східну, південну та центральну Азію на Близький Схід, Африку, Східну та Центральну Європу. Якраз у цьому проекті може та має приймати активну участь Україна, відновивши свої колишні транзитні позиції. З іншого боку, зі зменшенням експорту продукції до США, Китай шукатиме нові ринки збуту, або збільшуватиме присутність на вже освоєних. Враховуючи величезний внутрішній ринок ЄС, Китай нарощуватиме експорт своїх товарів до Європи, а також створюватиме нові виробництва біля кордонів ЄС, чим також може скористатись Україна. Отже, йдеться про те, що в новій моделі міжнародної економічної взаємодії є місце для реалізації торговельно-транзитного та виробничого потенціалу національного господарства.

Разом з тим, як засвідчує історія світової економіки, жодна країна не досягла істотних успіхів лише на основі торгівлі. В основі конкурентоспроможності національної продукції на світовому ринку лежить розвиток власного виробництва, диверсифікація його структури, впровадження організаційно-технологічних інновацій, що досягається завдяки підприємницькій ініціативі та урядовій підтримці. Тож завдання зміцнення конкурентних позицій України обумовлюють імператив національного виробництва на основі формування внутрішнього конкурентного підприємницького середовища.

Важливість наукового аналізу еволюції підприємництва визначається, перш за все, складністю й суперечливістю процесу розвитку національного господарства, зокрема його підприємницького сектора, необхідністю дослідження історичної траєкторії становлення та інституційних передумов деформації у вітчизняному господарському середовищі підприємництва як базового інституційного комплексу, що є рушієм економічного розвитку. По-друге, проблематика історико-економічного дослідження підприємництва в Україні актуалізується необхідністю обґрунтування, на основі вивчення попередньої траєкторії розвитку цього соціально-економічного феномену, шляхів оптимізації державної регуляторної політики у сфері підприємницької діяльності з метою розвитку національного господарства, забезпечення його конкурентоспроможності, протидії компраторському та перерозподільному спрямуванню бізнесу, посилення корпоративної соціальної відповідальності, розвитку соціального підприємництва та соціалізації національної економіки. Новими детермінантами розроблення проблематики підприємництва як форми інноваційної діяльності та основи економічного розвитку стали процеси, пов'язані з цивілізаційним вибором України та необхідністю відродження питомих

економічних інститутів та власних національно-господарських традицій.

У сучасній історико-економічній літературі генеза підприємництва в Україні отримала висвітлення в аспекті становлення та розвитку ринкових відносин (праці О. Вербової, О. Кудласевич, Т. Лазанської, Н. Супрун, В. Фещенко). Разом з тим, комплексних досліджень, які охоплюють вітчизняну історію зародження та розвитку підприємництва в єдності його інноваційно-технологічних, інституційних і соціальних складових в українській науковій літературі досі немає. Розроблення проблематики чинників і бар'єрів розвитку підприємництва в історії вітчизняного господарства започатковано колективною монографією «Еволюція ринкових інститутів» [1]. У низці публікацій представлені умови зародження підприємницької діяльності на українських теренах [2], соціальні аспекти підприємництва [3], оцінка впливу державної політики на процеси функціонування та результати розвитку підприємництва у господарському середовищі України на межі ХІХ–ХХ ст. [4].

Підприємництво як основа провідного сектору ринкової економіки забезпечує насиченість ринку товарами та послугами, сприяє розвитку конкуренції, змінює соціальну структуру суспільства та активно впливає на його інституційну динаміку, є одним із головних чинників економічного розвитку та цивілізаційного прогресу загалом. Проте розроблення та реалізація урядових регуляторних заходів з метою формування та зміцнення підприємницького середовища потребують врахування попередньої траєкторії взаємодії держави та господарських суб'єктів у контексті розвитку ринкових відносин і формування відповідної інституційної структури економіки. Без урахування історичного досвіду господарювання та узагальнення теоретичних здобутків вітчизняних вчених, у тому числі в царині формування наукових поглядів на джерела та механізми економічного зростання, без цілісного бачення еволюції моделі господарського розвитку, вирішення актуальних завдань, що стоять перед національною економікою, буде зведено до локальних і малоефективних заходів, які не спроможні зупинити тенденцій деіндустріалізації економіки, втрати інтелектуального потенціалу, екологічної та демографічної кризи

Результати комплексних історико-економічних досліджень, проведених у ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», засвідчують, що ідеологічний імператив «переходу до ринку» й у другій половині ХІХ ст. і на межі ХХ–ХХІ ст. виявився головним чинником трансформації вітчизняного господарського середовища [1; 4]. Визначальну роль у модернізації економіки відіграли інституційні чинники – урядові реформи, зміна законодавства, імітаційна модель запозичення готових практик ринкового господарювання, тощо. При цьому конфлікт неформальних усталених норм економічної поведінки

та новацій, пов'язаних із ринковими реформами, часто призводить до утворення так званих інституційних пасток, формуючи механізм гальмування економічного розвитку суспільства. Тобто ринкові перетворення, незалежно від їх успішності, ще не забезпечують економічного зростання і, тим більше, економічного розвитку. Загальносвітові тенденції визначили інноваційність як базову характеристику і головний важіль сучасного господарського і взагалі соціального поступу. Саме інноваційна діяльність є головним атрибутом підприємництва, тому дослідження історії та перспектив розвитку підприємництва в Україні як процесу становлення інноваційної моделі господарської поведінки видається актуальним, своєчасним, таким, що має не лише теоретичне, а й практичне значення.

Особливої уваги заслуговує питання інституційної взаємодії держави та бізнесу на різних етапах господарської еволюції та в різних технологічних укладах економічного розвитку. В процесі ринкових перетворень вітчизняного господарства на межі ХІХ–ХХ ст. склалися історико-економічні та інституційні чинники переорієнтації підприємницької діяльності, основаної на експлуатації найманої праці, на діяльність по «освоєнню» та «каналізації» коштів державного бюджету. Ця згубна тенденція відродилася й потужно укорінилася на межі ХХ–ХХІ ст. у незалежній Україні внаслідок корпоратизації економіки. Фактично відбулася деформація інституту підприємництва, що породжує ланцюгову реакцію дисфункції базових економічних механізмів національного господарства. Об'єктивними умовами розвитку підприємництва слугують наявність різноманітних форм власності, економічна свобода, послідовність і стабільність економічної та соціальної політики держави, розвиток інфраструктури підприємництва, сформованість економічної культури та позитивний соціальний фон підприємницької діяльності. Очевидно, що означені умови спроможна забезпечити лише держава, якій належить провідна роль у формуванні сприятливого середовища для розвитку підприємництва. Натомість в Україні внаслідок процесів «приватизації» держави відбувається підміна суспільних і національних інтересів вузько корпоративними. Наслідками є втрата економічної мотивації виробників, монополізм, компрадорське спрямування бізнесу, руйнування виробничого потенціалу й катастрофічна втрата людського потенціалу інноваційного розвитку України внаслідок зростаючої еміграції. Прокорпоративна внутрішня економічна політика держави в довгостроковій перспективі блокує не тільки конкурентоспроможність ринку праці, а й конкурентоспроможність виробництва.

Сьогодні увага суспільства, політикуму, наукової громадськості все більше звертається до поняття «відповідальність» (соціальна відповідальність держави, відповідальність бізнесу, корпоративна соціальна відповідальність) [5, с. 355–368]. На нашу думку, з метою

виявлення соціального потенціалу підприємництва важливим і необхідним є вивчення генези, історико-культурних та етико-правових чинників становлення соціальної відповідальності підприємницького сектора економіки, аналіз історичних витоків і оцінка перспектив розвитку вітчизняного підприємництва в контексті синтезу інноваційності та відповідальності. Разом з тим, впровадження європейських стандартів якості та корпоративної культури, розвиток соціального підприємництва та нових форм підприємницької діяльності є перспективним напрямом не тільки для розвитку національного виробництва та внутрішнього ринку, а й для зміцнення міжнародної конкурентоспроможності української економіки. Головним пріоритетом економічної політики має стати побудова ефективного національного господарства як системи, орієнтованої на забезпечення національного добробуту. На перше місце має бути поставлена економічна стратегія виховного протекціонізму – заходів, що зміцнюють внутрішній потенціал національного господарства [6]. Зовнішня торгівля повинна слугувати інструментом економічного розвитку. На жаль, домінування популізму в політиці призвело до спотворення цінностей і зміщення пріоритетів у сфері розбудови національної економіки та визначення реального місця України в системі світового господарства.

Двадцять п'ять років домінувала ідеологема, що лібералізм і вільна торгівля ведуть до процвітання, а державне регулювання і протекціонізм – до відсталості. При цьому замість конкурентної економіки з приватним підприємництвом і економічними стимулами саморозвитку лібералізм тлумачили як відкритість ринків і свободу від закону та порядку. Тепер ми дізналися, що навіть такий «кит» глобальної економіки як США відмовляється від вільної торгівлі на користь протекціонізму заради підвищення конкурентоспроможності свого національного господарства та вирішення проблеми зайнятості власного населення, покращення зовнішньоторговельного балансу і майбутнього країни [7], бо виявилось, що лібералізація в умовах зміни співвідношення сил національних економік і диктату ТНК таки веде до втрати світових позицій держави і пауперизації населення. Постановка питання про перегляд теоретичних засад зовнішньоторговельної політики – це ще одна спроба повернути Україну на орбіту геополітичних інтересів Росії, підірвати віру в можливість економічного розвитку на основі ринково-ліберальних принципів взаємодії. При цьому нами очевидно маніпулюють – перспективи української економіки і держави залежать насамперед від нас, а орієнтація на США, чи Китай, чи Російську Федерацію – це лише спосіб уникнути відповідальності за майбутнє, як це вже було щодо минулого. Це – криза ідентичності, постколоніальний синдром, що виявляється у ментальній залежності від «сильних світу цього», неусвідомленому бажанні віддати комусь частину суверенітету і відповідальності.

Шлях до успішної країни, ефективної конкурентоспроможної економіки та народного добробуту лежить через подолання деформацій на основі інституційної реконструкції та розвитку інноваційного змісту і соціальної спрямованості підприємництва.

Список використаних джерел

1. Еволюція ринкових інститутів в Україні : монографія : у 2 ч. – [В.В. Небрат, Н.А. Супрун та ін.] ; за ред. В.В. Небрат ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2012. – Ч. 1. – 332 с.
2. Боднарчук Т.Л. Підприємництво як чинник соціальних трансформацій: історичний досвід ХІХ – початку ХХ ст. / Т.Л. Боднарчук // Український соціум. – К., 2017. – № 1. – С. 77–89.
3. Горін Н.О. Нормативно-правова регламентація підприємництва на українських теренах в ХІ–ХVІ ст. / Н.О. Горін // Історія народного господарства та економічної думки України: зб. наук. праць. – Вип. 49. – К. : ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2016. – С.64–78.
4. Небрат В.В. Підприємництво і держава: ретроспектива інституційної взаємодії / В.В. Небрат // Підприємництво як рушійна сила суспільного прогресу: Матеріали Круглого столу (Київ, 1 грудня 2016 р.) / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – Електрон. дані. – К., 2016. – С. 6-9. – Режим посилання: <http://ingedu.org.ua/>
5. Українська економічна думка про чинники та пріоритети економічного розвитку : монографія / В.В. Небрат, Н.А. Супрун та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук В.В. Небрат ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2014. – 396 с.
6. Лист Ф. Национальная система политической экономии [Электронный ресурс] / Ф. Лист. – Режим доступа: http://royallib.com/book/list_fridrih/natsionalnaya_sistema_politicheskoy_ekonomii.html
7. Торговельна політика США – час почати спочатку. Доповідь Дж. Фокса (Інститут економічної політики, Вашингтон, США). Режим доступу : <http://www.isha.com.ua/nauka/97-naukovi-dopovidi/310-doklad-torgovaya-politika-ssha-vremya-nachat-snachala.html>

***Summary.** The relationship of business development and competitiveness of the national economy is considered. The essence of deformation enterprise institute in the domestic economy exposed. The need for institutional reconstruction and development of innovative content and direction of social entrepreneurship justified.*

***Keywords:** entrepreneurship, national economy, foreign trade, competitiveness, historical trajectory, institutional factors, innovation, deformation institutions.*